

ZIEKTENAMEN IN DE WEST-VLAAMSE DIALECTEN

Veerle Vantomme

1. Inleiding

Ziek zijn is iets waarmee de mens al sinds mensenheugenis wordt geconfronteerd. Het is een ingrijpende verstoring van ons lichaam of onze geest waardoor we niet langer in staat zijn om aan het leven in al zijn facetten deel te nemen. Het hoeft ons dan ook niet te verbazen dat er heel wat volkse benamingen bestaan voor allerlei ziektebeelden.

In mijn licentiaatsverhandeling over ziektenamen in de West-Vlaamse dialecten komen een 150- tal ziekten en symptomen aan bod. Elke ziekte wordt kort gedefinieerd, waarop een lijst volgt van de gevonden dialectwoorden voor de ziekte (met vermelding van de plaats van voorkomen in West- Vlaanderen). De dialectwoorden werden verzameld tijdens de mondelinge opvragingen in 19 verschillende plaatsen verspreid over de hele provincie. In de bespreking van de dialectwoorden worden de woorden vergeleken met de bevindingen over het woord in verschillende woordenboeken en idiotica. Daarnaast is er ruimschoots aandacht voor de herkomst (etymologie) van de dialectwoorden. (1) Dat heeft geleid tot een schematisch overzicht van de benoemingsmotieven; m.a.w. welk kenmerk van de ziekte heeft de doorslag gegeven in het tot stand komen van de benaming voor de ziekte?

1 De dialectwoorden in de tekst zijn cursief gezet; betekenissen staan tussen aanhalingstekens.

Het zijn die benoemingsmotieven waarop in dit artikel de aandacht wordt gevestigd. Om te beginnen wordt een onderscheid gemaakt tussen symptomatische en aetiologische benoemingsmotieven. Symptomatische benoemingsmotieven worden teruggevonden in benamingen die verwijzen naar de aard, de symptomen van de ziekte, naar de manier waarop de ziekte zich manifesteert. Aetiologische benoemingsmotieven worden gebruikt in benamingen die verwijzen naar de oorzaak van de ziekte. Er zijn tenslotte een aantal benoemingsmotieven die niet tot één van beide groepen behoren en die apart vermeld worden. Vooral de aetiologische benoemingsmotieven wekken onze belangstelling. Ze leggen immers vaak achterhaalde medische opvattingen bloot over de manier waarop een ziekte zou zijn ontstaan.

2. Symptomatische benoemingsmotieven

Ziektenamen verwijzen in de eerste plaats vaak naar de aard van de ziekte. Een ziekte wordt m.a.w. genoemd naar een uitgesproken eigenschap of symptoom van de ziekte. Die eigenschap kan ofwel zichtbaar, hoorbaar of voelbaar zijn. *Geeljonk* 'geelzucht', *blauwe ziekte* 'aangeboren hartgebrek' (zie kaart 4) en *wittemond* 'spruw' verwijzen naar de opvallende kleur waarmee de ziekte zich manifesteert. In *rutukutu* voor

'diarree' is klanknabootsing aan de orde; klaarblijkelijk vond men inspiratie in het opvallend pruttelend geluid bij het 'naar bachten gaan' (*bachten* betekent hier 'toilet'). *Distel* voor 'dauw-worm, een etterige vorm van eczeem in het gezicht van jonge kinderen' is genoemd naar het stekelig, branderig gevoel van de huid, te vergelijken met het pijnlijk gevoel dat de distel, een plant met stekels, kan teweegbrengen bij aanraking.

Naast deze zintuiglijke ziektenamen onderscheiden we ook nog motorische ziektenamen, zoals *vallende ziekte* 'epilepsie', ziektenamen die verwijzen naar het getroffen lichaamsdeel, waarvan *baardplage* 'baardschurft' en *hoofdziekte* 'migraine' voorbeelden zijn en ziektenamen die verwijzen naar het optreden van de ziekte bij tussenpozen zoals voor het uit het Frans ontleende *quinte* 'hoestbui' het geval is. *Quinte* is namelijk afgeleid van het Latijnse *quinque* dat 'vijf' betekent en oorspronkelijk de benaming was voor een erge hoest die bij kinderen om de vijf uur terugkwam.

3. Ziektenamen die verwijzen naar de oorzaak van de ziekte

Een tweede belangrijke groep van ziektenamen gaat terug op de medische opvattingen uit het verleden. De bij het volk heersende ideeën omtrent het ontstaan en de genezing van ziekten waren

doorgaans zeer simplistisch, wat tot op heden zijn neerslag vindt in onze dialecten.

De hierna volgende indeling van de ziektenamen volgens de veelal vermeende oorzaak van de ziekte berust grotendeels op 'Ziektenamen in de Nederlandse dialecten' van Weijnen (1995, afgekort als ZW).

3.1 Animistische ziektenamen

Zeer oud en in tribale samenlevingen zeer verbreid zijn animistische voorstellingen als oorzaak van ziekten. Het gaat over voorstellingen waarbij men ervan uitgaat dat de ziel van mensen, dieren en natuurlijke verschijnselen het lichaam kan verlaten om mensen te helpen of te schaden. Vooral het geloof in het kwaadaardige gedrag van de overleden familieleden speelt een grote rol. Dit kwaadaardige gedrag zou dan toe te schrijven zijn aan wraakacties of aan liefde; de doden willen de levenden namelijk graag weer bij zich hebben. Ziektenamen als *kozijntjes* 'neefjes', *familie* en *overkomste* 'bezoek' voor jicht (vooral voor voetjicht), herinneren aan deze animistische denkwijze. Het is evenwel mogelijk dat we die dialectwoorden eveneens vanuit een andere invalshoek kunnen verklaren. (Voet)jicht wordt namelijk aangewakkerd door het eten van wild en het drinken van alcoholische dranken; vaak werden deze zaken geconsumeerd tijdens het

bezoek, al dan niet van familieleden, waarna men wellicht een opflakking van (voet)jicht vaststelde.

3.2 *Demonische ziektenamen*

Geloof in demonen als oorzaak van ziekte treft men overal in de wereld aan. Onder demonen verstaat men bovennatuurlijke wezens die goed kunnen doen voor de mensen, maar evengoed kwaad kunnen aanrichten. In de mythologie onderscheiden ze zich van de goden, die hoger in rang staan. Demonen kunnen zich op verschillende manieren manifesteren; ze zijn meestal onzichtbaar en kruipen in het lichaam of werken op het lichaam in van buitenaf. Vooral ziekten waarbij het lichaam plotseling hevig verstoord raakt of plots optredende pijnlijke gewaarwordingen, hebben geleid tot het geloof in onzichtbare demonen, die zich kunnen openbaren in allerlei activiteiten. Zo onderscheidt men o.a. schietdemonen in b.v. *lendeschoot* 'spit' (zie kaart 2) en *scheute* 'pijnscheut', slagdemonen in b.v. *trek in m'n lenen* 'spit' en *in het kwaad slaan* 'ontsteken', steekdemonen in b.v. *steke* 'pijnscheut', demonen die aanvallen in b.v. *attaque* 'hartaanval en beroerte', enz.

Daarnaast komen demonen ook voor in een dierlijke gestalte. De betrokken dieren bezitten dan vaak bovenmenselijke krachten, hebben een afzichtelijk of demonisch uiterlijk in b.v. *kraaiepoot* 'beenuitwas in de voethiel' of een speci-

fieke karaktereigenschap in b.v. *wolf* 'wegvretende huidtuberculose'. Soms doet de ziekte of aandoening zelf aan een eigenschap van een dier denken in b.v. *hazelippe*, *paardepoot* 'klompvoet', *kalversknieën* 'knieën van X-benen' of worden er werkelijk beestjes, zoals wormen, in of op het lichaam gevonden in b.v. *wormen* 'aarsworminfectie'.

Naast onzichtbare en dierlijke demonen worden ook alle verschijnselen van de onbezielde natuur zoals wind in b.v. *wind in m'n lenen* 'spit', wolken, nevel en zonnestralen als demonen beschouwd.

3.3 *Ziektenamen die verwijzen naar hekserij, tovenarij en magie*

Hekserij werd beoefend door vrouwen die in contact met duivels waren geweest en daardoor in staat waren om anderen onheil te berokkenen door het bereiden van gifmengsels en het stellen van bepaalde daden. Bepaalde dieren, zoals katten en eksters in b.v. *eksteroge* voor 'likdoorn' werden met hekserij verbonden.

Tovenaars waren mensen die door zeggende geheime, bovennatuurlijke krachten, in het bijzonder door gebaren, woorden en toverformules, zekere ziekten over iemand konden brengen. Gelijklopend hiermee was de beoefening van de magie door een magiër waarbij men macht trachtte uit te oefen-

nen op de krachten van de buitenwereld met behulp van bezweringen (zie b.v. *jicht*, dat afgeleid is van het Germaanse *jehti voor 'zeggen, bekennen'), aflezingen, magische getallen (in b.v. *negenooog* en *zevenoog* voor 'een ring van steenpuisten waarvan één kwaadaardig is'). Zwarte magie bracht schade toe en gebeurde dus met behulp van de duivel, terwijl witte magie met behulp van goden tot genezing van de zieke moest leiden.

3.4 Ziektenamen die verwijzen naar macrokosmos en microkosmos

In de 16de eeuw was Paracelsus een aanhanger van de theorie van de parallelie tussen de microkosmische mens en de macrokosmische verschijnselen; bovendien ging er volgens hem beïnvloeding uit van de macrokosmos op de gezondheid van de mens. Zo ontstond waarschijnlijk de benaming *vlage*, oorspronkelijk in de betekenis van regen- of windvlaag, voor een 'hoestbui'.

3.5 Religieuze ziektenamen

Reeds in de oude beschavingen treden de goden naast de demonen op als veroorzakers van ziekten, als straf voor begane zonden. Denken we maar aan de zeven plagen van Egypte; ook nu nog vinden we de benaming *plage* voor onschuldige besmettelijke ziekten die veel mensen treffen. Het woord komt ook voor in *muilplage* en *baardplage*.

Waar de goden als straffers werden beschouwd, ontstond eveneens vroeg de gewoonte om zich tot de goden te wenden om genezing te bekomen. Op gelijkaardige manier werden heiligen in de middeleeuwen beschouwd als verwekkers van ziekten en tegelijk werden ze aangeropen om genezing te verkrijgen. Een wezen dat een ziekte kan veroorzaken, moet de ziekte ook kunnen genezen. De heiligen zijn in feite een christelijke voortzetting van de heidense goden die bescherming boden aan oude geneeskrachtige vereringsplaatsen waaraan een godheid gewijd was. Het leven van Jezus van Nazareth was eveneens een inspiratiebron; hij was bekommerd om de zieken en genas ze ook. Het is dan ook begrijpelijk dat mensen van heilige, standvastige levenswandel als bemiddelaars werden aangeropen om de Goddelijke genade en genezing te bekomen.

Heiligen werden vaak voor verschillende ziekten aangeropen aangezien men zich in z'n nood tot gelijk welke heilige kon wenden. Maar vaak was de keuze van de heilige gemotiveerd; er was een parallel tussen de aard van de ziekte en het leven van de heilige. Dit vond z'n neerslag in de ziektebenamingen. *Katrienewiel* 'een wielvormige huidschimmel' herinnert aan de marteling van de heilige Catharina op een rad of wiel met scherpe punten, waarna het wiel onder haar gebeden brak. De oor-

sprong van het benoemingsmotief van de heilige Vitus in *sint-ventusdans* voor 'chorea minor', een ziekte waarbij de patiënt voortdurend onwillekeurige bewegingen maakt, is echter vrij toevallig te noemen. *Sint-ventusdans* werd oorspronkelijk gebruikt voor 'chorea maior', een epidemische ziekte gekenmerkt door een hysterische danswoede. Aangezien chorea minor ook dergelijke danswoede vertoonde, werd de ziekte eveneens *sint-ventusdans* genoemd. Het dansen zou een tovermiddel geweest zijn tegen de ziekten en zou tegelijk een pijnverlichtende betekenis hebben gehad; dansen is opwindend en doet de pijn vergeten. Dat men Sint-Vitus aanriep als heilige voor chorea maior ligt voor de hand aangezien men op 15 juni, de dag waarop Sint-Vitus vereerd werd, de zonnewardans uitvoerde.

3.6. Koninklijke ziektenamen

De ziektenaam *koningszeer* voor 'klierziekte' herinnert nog aan de helende aanrakingskracht van koningen, die dat vermogen verkregen hadden van God omdat ze verheven waren boven de anderen door hun talent of geluk.

3.7 Ziektenamen die verwijzen naar de vier-elemententheorie

De vier-elemententheorie van Empedocles (5de eeuw vóór Chr.) is in vergelijking tot de demonologische-theologische verklaringen voor het ontstaan van ziekten de eerste ernstige poging tot

wetenschappelijke benadering, gesteund op de redelijk verwerkte waarneming. Er treedt voor de eerste maal een bevrijding op van de irrationaliteit van mystiek en bijgeloof. De vier-elemententheorie onderscheidt vier onveranderlijke elementen als componenten van alle substantie: aarde, water, lucht en vuur (zie b.v. *vuur in de buik* 'blindedarmontsteking of een erge ziekte aan de ingewanden', *wild vuur* 'een erge ziekte aan de ingewanden', *brand op de blaas* 'urineblaasontsteking', *koolvuur* 'miltvuur', *brandpuiste* 'een ontsteking op het ooglid' (zie kaart 3)). Vooral de laatste drie elementen (water, lucht en vuur) zijn van belang met betrekking tot het menselijk lichaam en moeten in evenwicht voorkomen. De vier elementen corresponderen met vier eigenschappen: droog, nat, koud (zie b.v. *koude, verkoudheid* en *koudepisse* 'een branderige, druppelsgewijze urinelozing') en heet, die later werden geprojecteerd in de viervochten- of humorenleer van Hippocrates van Kos.

3.8 Ziektenamen die verwijzen naar de humoraalpathologie (vier-vochtenleer)

De humoraalpathologie van Hippocrates van Kos (5de- 4de eeuw vóór Chr.), die gesteund is op de vier-elemententheorie, betreft alleen het lichaam. Er worden vier lichaamsvochten of humoren onderscheiden die in een juist evenwicht moeten voorkomen om geen ziek-

ten te krijgen: bloed, slijm, gele gal en zwarte gal. Deze vier vochten liggen aan de oorsprong van de temperamen-tenindeling; zo onderscheidde men het sanguinische (bloed), flegmatische (slijm), cholericische (gele gal) en melan- cholische (zwarte gal) type.

De uitwerking van de humoraalpatholo- gie kent varianten. De vochten kunnen zich vergaren in b.v. *kwa vergaringe* 'miskraam'; ze kunnen stromen of vloeien in b.v. *reumatisme*, dat teruggaat op het Griekse *reuma* voor 'stroom', dalen of stijgen in b.v. *vallinge* 'ver- koudheid', *bloedopdrang* 'beroerte' en *oprijzingen* 'vapeurs' (zie kaart 5)) of koken in b.v. *eczema* dat afgeleid is van het Griekse *ekzein* voor 'overkoken'.

3.9 Ziektenamen die verwijzen naar andere achterhaalde opvattingen

3.9.1. De overvloedige vorming van etter

Reeds Galenus (2de eeuw na Chr.), een invloedrijke Romeinse medicus die de elementenleer en de humorenleer beoefende, beschouwde etter als de oorzaak van een ziekte i.p.v. het gevolg ervan; men streefde daarom naar een overvloe- dige vorming van etter want die moest eruit. Deze theorie hield stand tot in de 16de eeuw. De benaming *martelie* voor 'etter', in het Middelnederlands *materie* in de betekenis van 'ziekestof als oor- zaak van een ziekte', is hiervan nog een overblijfsel.

3.9.2. De iatrochemie van Paracelsus

In de 16de eeuw legde Paracelsus de basis voor de leer van de iatrochemie; de verstoring van het evenwicht tussen de drie elementen van het stoffelijke (kwik, zwavel en zout) leidt tot ziekte. Mogelijk vindt de benaming *zilte*, een afleiding van *zout*, voor 'eczeem' hier zijn oorsprong.

In de 17de eeuw werd de leer van Paracelsus verder uitgewerkt door François de la Boë Sylvius bij wie de begrippen zuur en alkali een grote rol speelden. Misschien staat de benaming *zuur* voor 'brandend maagzuur' daar- mee in verband.

3.10. Ziektenamen die verwijzen naar een bepaalde beroeps- of bevolkingsgroep

Ziektenamen die verwijzen naar een menselijke activiteit als mogelijke oor- zaak van een ziekte of aandoening kun- nen hiernaar rechtstreeks verwijzen in b.v. *kuis knie* en *kruip knie* voor 'slijm- beursontsteking van de knie' of onrecht- streeks door het beroep te noemen dat met een bepaald soort activiteit geasso- cieerd kan worden in b.v. *paters knie* en *vloeders knie* voor dezelfde aandoe- ning.

4. Andere benoemings- motieven

Naast ziektenamen die verwijzen naar de aard van de ziekte of naar de veelal

vermeende oorzaak van de ziekte kunnen nog een aantal andere benoemingsmotieven onderscheiden worden. Zo spreekt men van *de Engelse ziekte* 'rachitis' omdat rachitis in de 17de eeuw veelvuldig voorkwam in Engeland. *Oudewijveplekjes* 'ouderdomsvlekken' en *jonkheidpuistjes* 'acné' verwijzen naar de bevolkingsgroep bij wie de aandoening voorkomt.

Ziektenamen getuigen soms ook van het medicijn dat vroeger gebruikt werd om de ziekte te genezen. *Witte vinger* voor 'fijt' (zie kaart 1) is genoemd naar het witte uitzicht van de vinger nadat hij met bloem was behandeld.

De afkorting *syf* voor de gevreesde, met taboe beladen geslachtsziekte 'syfilis' is een eufemistische vorm. Door de ziekte niet voluit te noemen kan men zich minder beschaamd opstellen tegenover z'n gesprekspartner. Bovendien moet men ook denken aan het fatsoen als men over dergelijke onderwerpen spreekt. Omgekeerd zetten spottende ziektenamen juist wel de ziekte ongecompliceerd in de verf. In *haar voeringe is kapot* voor de geslachtsziekte gonorrhoe, ook bekend als druiper, wordt op een vulgaire manier uitgedrukt dat iemand van het vrouwelijk geslacht gonorrhoe heeft opgelopen gezien haar *voeringe*, waarmee de 'vagina' bedoeld wordt, erdoor kapotgegaan is. Ziektenamen die de bedoeling hebben te spotten of te lachen met het leed dat een ziekte kan

teweegbrengen, dienen vaak om zich van de angst voor een ziekte te bevrijden.

5. Besluit

Het zal de lezer ongetwijfeld opgevallen zijn dat het bestuderen van ziektenamen heel wat meer oplevert dan alleen maar voer voor taalkundigen. Taalkundigen, historici, volkskundigen en medici zouden bij het dialectonderzoek moeten samenwerken om tot juistere en meer genuanceerde conclusies te komen.

Het dialectonderzoek in het algemeen moet dringend voortgezet worden. We stellen immers vast dat het dialect steeds meer in onbruik raakt. In het geval van de benamingen voor ziekten komt dit vooral door de steeds grotere infiltratie van de wetenschappelijke benamingen (via dokter, apotheker, media). Dialectologen of amateurs die de komende jaren, waarin nog een potentieel aan authentieke dialectsprekers te vinden zal zijn, veldwerk willen verrichten, zijn daarom van zeer groot belang om onze moedertaal, het dialect, voor het nageslacht te bewaren.

6. Kaartjes

In mijn licentiaatsverhandeling 'Ziektenamen in de West-Vlaamse dialecten' zijn eveneens een 10-tal dialectkaarten opgenomen. Zo zie je in één oogopslag waar een dialectwoord voorkomt in West-Vlaanderen en of de verspreiding

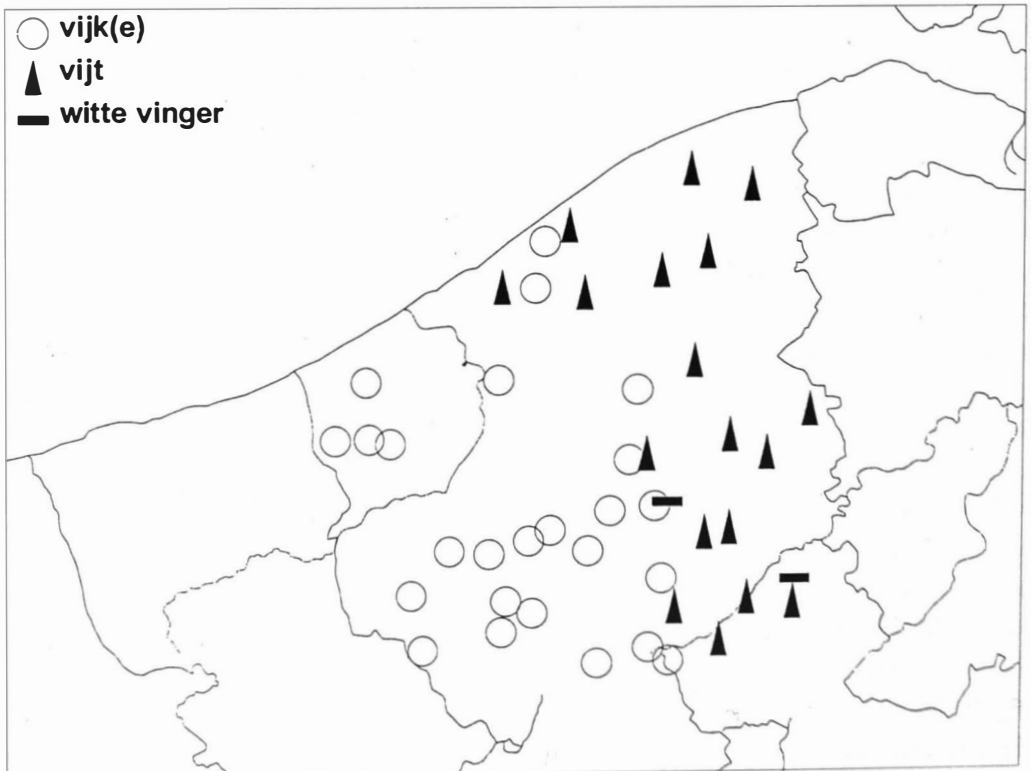
ervan groot genoemd kan worden of zich veeleer beperkt tot een bepaalde streek. De gegevens op de kaarten zijn het resultaat van de mondelinge opvragingen en de schriftelijke vragenlijsten die opgestuurd werden door het 'Woordenboek van de Vlaamse dialecten' van de RUG. De kaarten die hier achteréénvolgens getoond zullen worden zijn die van *fijt*, spit (lumbago), strontje, morbus caerulus (blauwe ziekte) en bloedaandrang (vapeurs).

Fijt is een etterige ontsteking aan vinger, teen, hand of voet als gevolg van een wondje dat geïnfecteerd raakt met

bacteriën. Het aangedane weefsel zwelt en er ontstaat pijn. De ontsteking kan zich tot het vetweefsel beperken, maar kan zich ook uitbreiden tot de peesschede of het bot. Dat kan leiden tot functieverlies van de vinger.

Op de dialectkaart van 'fijt' zien we een duidelijke geografische oost-west-verdeling van de benamingen *vijk(e)* en *vijt*. *Vijk(e)* en de variant *vijt* als nevenvorm van *fijt*, gaan terug op het Latijnse *ficus* voor 'vijg' (ZW:200, DV, FVW en VW). De ontstoken vinger kan inderdaad zodanig aangedaan zijn dat hij

FIJT

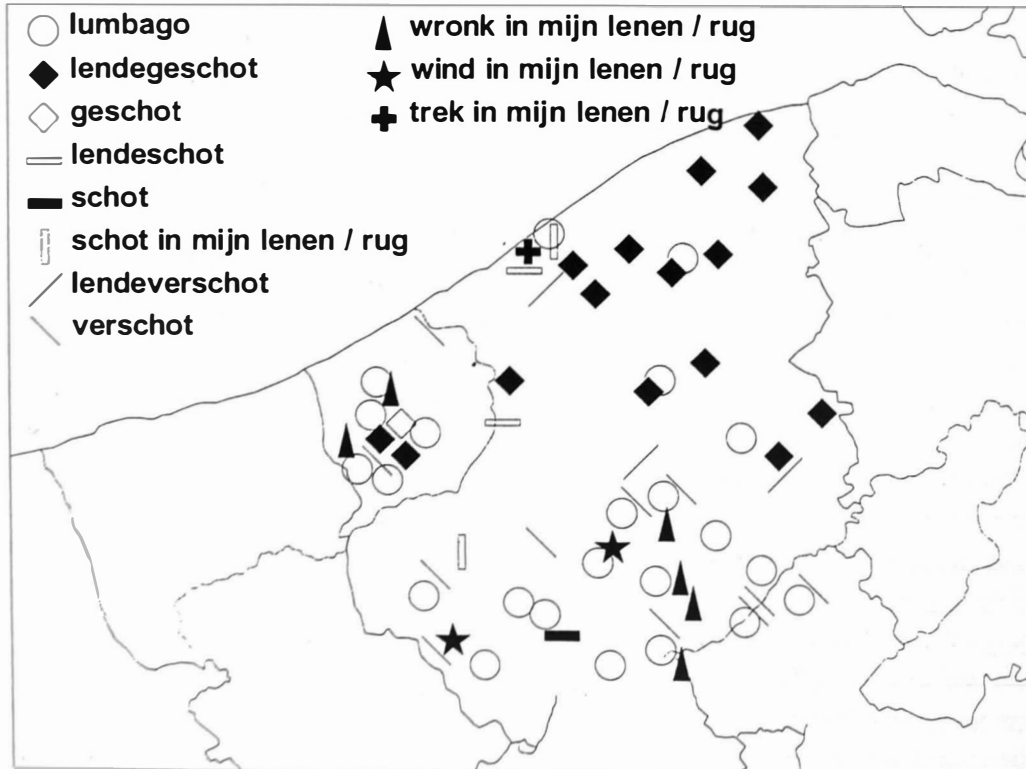
zwart ziet als een vijg (FVW). De occlusief 't' in *vijt* is in de plaats van de occlusief 'k' gekomen; beide occlusieven zijn hier namelijk vervangbaar door een glottisslag in het West-Vlaams en mogelijk is de evolutie dan als volgt *vijk(e)*, *vij?*, *vijt*.

Het fijt werd heel vaak behandeld met bloem (ZW:5); vandaar de benaming *witte vinger*; die sporadisch voorkomt in het zuidoosten van West-Vlaanderen. Bij sommige ziekten wordt de naam dus ontleend aan de te gebruiken medicijnen (ZW:5).

Spit of lumbago is pijn in de lenden met kramp in de rugspieren. Spit treedt plots op (meestal na het tillen van een zwaar gewicht) en kan zo krachtig zijn dat de rug niet meer bewogen kan worden.

Op de dialectkaart van 'spit' komt *lumbago* vrij algemeen voor in Veurne-Ambacht en het zuiden van West-Vlaanderen; de benaming is namelijk van Romeanse oorsprong en komt dus het frequentst voor in de streken aan de Franse grens. *Lumbago* (P) had reeds in het klassiek Latijn de betekenis van 'lende pijn' (ZW:194 en VW). Het WNT vermeldt *lumbago* als 'een plots optre-

SPIT

dende pijn met machteloosheid in de lendespieren'.

Het geloof in demonische activiteiten komt bij *spit*, als plots optredende aandoening, uitgebreid aan bod. Een schietende demon verschijnt in *schot*, *verschot* (P) (tevens vermeld in het WNT), *lendeschoot*, *lendegeschot* (DB en P) en *schot in m'n lenen* (ZW:27, 67 en W). *Geschot* of voluit *lendegeschot* komen duidelijk enkel voor in de noordelijke helft van West-Vlaanderen. *Lendegeschot* komt er vrij algemeen voor, terwijl *lendeschoot* maar éénmaal wordt aangetroffen in Veurne-Ambacht. *Schoot* of voluit *lendeschoot* en *schot in mijn lenen/rug* komt sporadisch voor in een smal noord-zuid georiënteerd gebied bijna helemaal in het westen van West-Vlaanderen. *Verschot* of voluit *lendeverschot* wordt hoofdzakelijk genoemd in het zuidoosten van West-Vlaanderen. *Verschot* komt er frequent voor, terwijl *lendeverschot* er maar éénmaal wordt aangetroffen.

Bij *trek in m'n lenen* werd gedacht aan een slaande demon (ZW:69), *trek* betekent in het West-Vlaams immers 'slag' (ZW:69). *Trek in mijn lenen/rug* komt voor in het stadsdialect van Oostende; stadsdialecten hebben vaker de neiging af te wijken van dialecten in de omgeving. *Wind in m'n lenen* verwijst naar een winddemon (ZW:79). *Wind in mijn lenen/rug* wordt sporadisch genoemd in het zuidwesten van West-Vlaanderen.

Wronk in *wronk in m'n lenen* (R) betekent 'draaibeweging' (R); door het draaien of wringen, waarvan *wronk* is afgeleid, ontstaat een *wronk in de lenen*, 'pijn in de lenden'. De benaming voor de oorzaak van de aandoening wordt hier evengoed gebruikt voor de aandoening zelf. *Wronk in mijn lenen/rug* komt voor in twee kleine gebiedjes, namelijk in zuid-West-Vlaanderen en in Veurne-Ambacht.

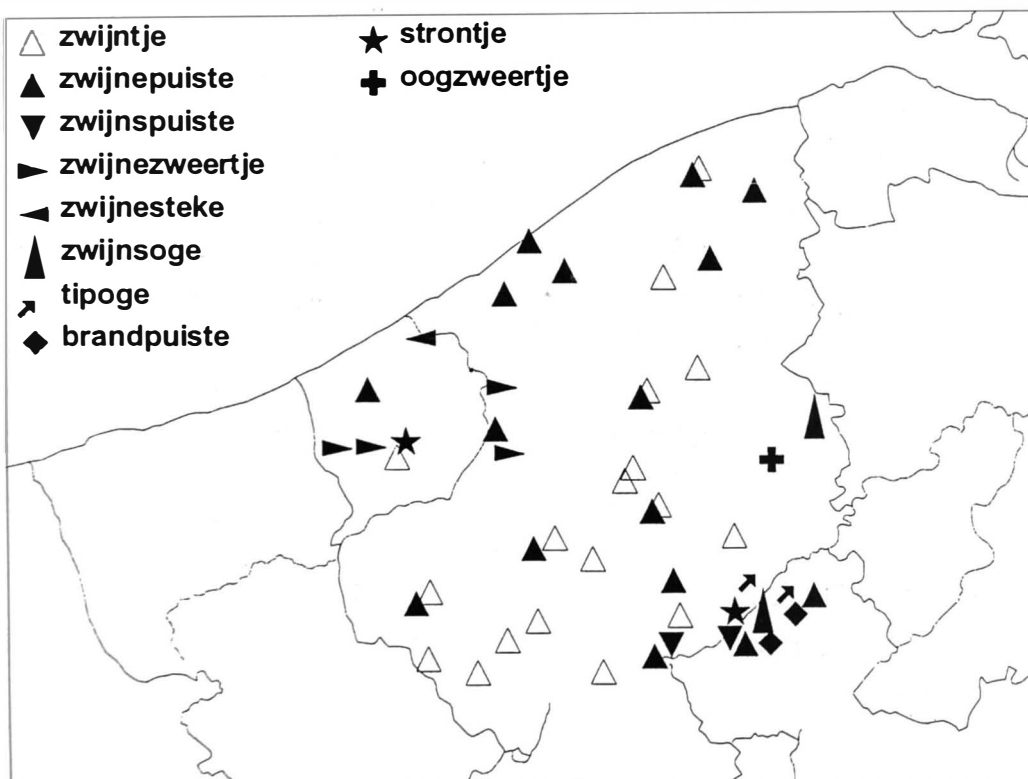
Een **strontje** is een acute, onschuldige ontsteking van een talgkliertje van het ooglid, dat rood opzwelt. Even later is er een spontane doorbraak van etter waarna genezing optreedt.

Op de dialectkaart van 'strontje' komen benamingen met als eerste lid *zwijn* algemeen voor in West-Vlaanderen. *Zwijntje* (P en R) komt algemeen voor in het zuiden van West-Vlaanderen (behalve bezuiden Leie) en heeft een rechte oostelijke uitloper tot bijna aan de kust. *Zwijnepuiste* (B, O en P) wordt frequent gebruikt helemaal in het noorden en heeft eveneens uitlopers naar het zuidwesten en naar het zuidoosten toe, waar de benaming zelfs voorkomt bezuiden de Leie. *Zwijnspuiste* (DB) komt enkel sporadisch voor aan de Leie. *Zwijnezweertje* en *zwijnesteke* komen respectievelijk frequent en zeldzaam voor in Veurne-Ambacht. *Zwijnsogentenslotte* komt sporadisch voor in het zuidoosten van West-Vlaanderen. Voor al deze benamingen kan er sprake zijn

73

STRONTJE

van demonische invloed; het geloof in een dier (hier het zwijn) waarin een demon schuilgaat die de ziekte veroorzaakt. Vooral *zwijnesteke* herinnert mogelijk aan de vermeende invloed van demonen op de gezondheid van de mens; *steke* in *zwijnesteke* doet het bestaan vermoeden van een stekende demon, hier in de incarnatie van een zwijn. Of ligt de oorsprong van het element *zwijn* bij de vervorming van *wijn* dat op zijn beurt afkomstig is van *wind* (winddemon) (ZW:105)?

Strontje is 'een ontsteking van een haarzakje aan het ooglid' (WNT) en zou z'n

oorsprong hebben in het geloof in de schadelijke invloed van de uitwerpselen van een dier; vooral de uitwerpselen van de pad zouden schadelijk zijn voor de ogen. Anderzijds geloofde men evenzeer dat je een strontje kon krijgen nadat je op de weg je behoefte had gedaan (ZW:97). *Strontje* wordt zeldzaam aangetroffen in Veurne- Ambacht en aan de Leie.

Brandpuiste wordt in Vlaanderen gebruikt in de betekenis van 'vurige puist, zweer met onsteking' (WNT). *Brand* in *brandpuiste* is afkomstig uit de vier-elemententheorie (water, aarde,

vuur en lucht) (ZW:7); *brand* is namelijk semantisch verwant met *vuur*. *Brandpuiste* komt enkel sporadisch voor ten zuiden van de Leie.

Tipoge is een oog dat zich niet helemaal kan openen, dat op een *tip*, 'een kier' staat. De oorzaak hiervan is in dit geval het strontje op het ooglid. *Tipoge* komt enkel sporadisch voor aan de Leie.

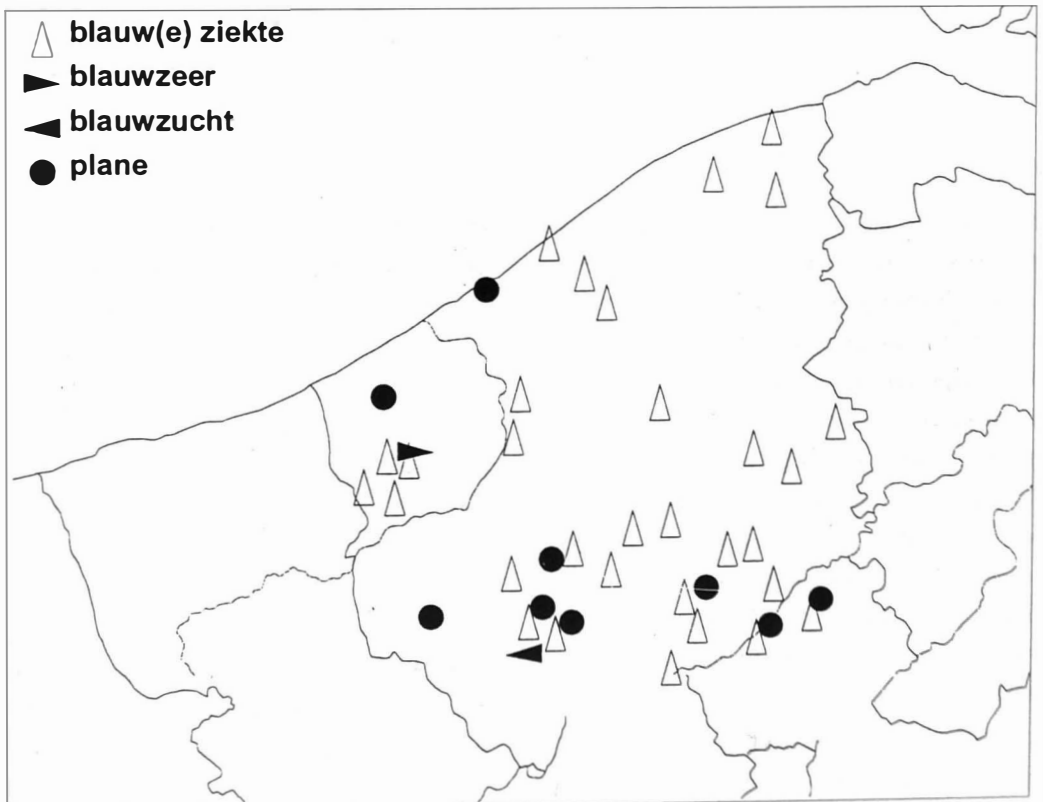
Oogzweertje, waarin zowel de nadruk ligt op de plaats van voorkomen als op de verzwering, komt slechts éénmaal

voor in het midden van Oost-West-Vlaanderen.

Morbus caeruleus is de blauwkleuring van de huid door een aangeboren hartgebrek.

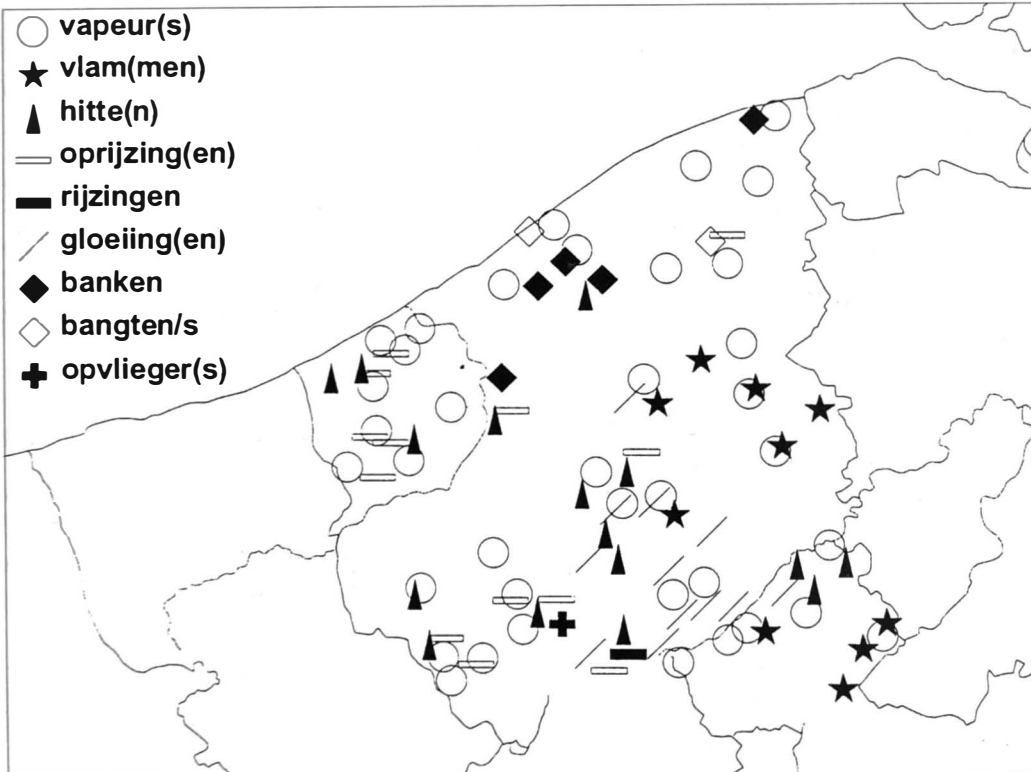
Op de dialectkaart van 'morbus caeruleus' is duidelijk te zien dat de benamingen met als eerste lid *blauw* vrij algemeen voorkomen. Dit is zeker het geval voor *blauw(e) ziekte*, terwijl *blauwzeer* en *blauwzucht* maar éénmaal voorkomen in het westen van West-Vlaan-

MORBUS CAERULUS

BLOEDAANDRANG

deren. *Zeer* ('pijn') in *blauwzeer* verwijst normaal naar een huiduitslag (WNT), bij morbus caerulus is echter geen sprake van een uitslag, enkel van een blauwe verkleuring van de huid. *Blauwzucht* wordt in het WNT opgenomen als synoniem voor *plane*. *Zucht* in *blauwzucht* is een ander woord voor 'ziekte'. *Zucht* heeft dus niets met *zuchten* te maken maar is afgeleid van *ziek* (vergelijk *zocht* naast *zoeken*) (ZW:15).

Plane (DB en P) is ook de volksnaam voor de zwarte bes waarvan de kleur doet denken aan de blauwverkleuring van de huid, vandaar het gebruik van *plane*

voor de ziekte. Al is het evengoed mogelijk dat de ziekte genoemd werd naar een plant, de gele morgenster, die ook *plane* heet en in de volksgeneeskunde voor de ziekte gebruikt werd (ZW:28). *Plane* komt in tegenstelling tot de benamingen met *blauw* alleen frequent voor in het zuiden van West-Vlaanderen met een uitloper in Veurne-Ambacht tot aan de kust.

Bloedaandrang of vapers zijn de warmteopwellingen die een vrouw frequent ondervindt tijdens haar menopauze.

Op de dialectkaart van 'bloedaandrang' is te zien dat de benaming *vapeurs* algemeen is ingeburgerd. *Vapeurs* (B en P), dat ontleend is aan het Franse *vapeur*, betekent eigenlijk 'damp, wasem die uit verhitte vloeistoffen opstijgt' (WNT), waarmee zowel wordt verwezen naar het gevoel van warmte als naar het stijgen ervan. ZW (160) vermeldt dat het verkleinwoord *vapeurtjes* als benaming voor plotse gloeiingen in de menopauze wijst op het niet al te ernstig nemen van het verschijnsel door het volk. WNT en GVD nemen de verouderde definitie op van *vapeur*, nl. als 'een al dan niet ingebeelde hysterische of depressieve vrouwenziekte, die zou ontstaan uit de zogezegde verspreiding van gassen in het lichaam door de baarmoeder' (WNT). *Oprijzingen* (O), *rijzingen* en *opvliegers* slaan eveneens op het gevoel van stijgende warmte; de warmte rijst, rijst op, wat 'naar boven komen' betekent of vliegt op. Mogelijk zijn deze benamingen mede onder invloed ontstaan van de viervochten- of humorenleer die zegt dat de stijging van de vochten ziekte teweeg kan brengen. *Oprijzingen* en *rijzingen* zijn doorgaans frequente westelijke benamingen. *Opvliegers* wordt maar éénmaal aangetroffen in de streek van Ieper- Poperinge.

Banken heeft weinig met een zitbank van doen maar is ontstaan uit *bangten*; de uitspraak van beide woorden in het West-Vlaams lijkt enorm goed op

elkaar. *Bangten* drukt mogelijk het bange, benauwende gevoel uit dat kan ontstaan tijdens het krijgen van een warmteopwelling. *Bangten/s* en de variant *banken* komt vrij frequent voor in het noorden van West- Vlaanderen, maar niet in Veurne- Ambacht.

De benamingen *gloeingen*, *hitten* en *vlammen* verwijzen duidelijk naar het enorme warmtegevoel dat zich bij een vrouw in menopauze kan voordoen. Het is alsof men gloeit, verhit raakt of in vuur en vlam staat. *Vlam(men)* treft men alleen vrij frequent aan in het midden-oosten van West- Vlaanderen en bezuiden Leie. *Hitten* is een vrij frequent westelijk verschijnsel maar komt ook voor bezuiden Leie. Het gebied van *gloeingen* is duidelijk zuidoostelijk gelegen.

Bibliografie

B = De Groote, W. (1990) Brugse humor in de geneeskunde. Marc Van De Wiele, Brugge.

DB = De Bo, L. (1873) Westvlaamsch Idioticon. Brugge (Gent 1892, bewerkt door J. Samyn). Herdruk (1976) (4) Familia et Patria, Handzame.

Devos, M. et al. (1979) Woordenboek van de Vlaamse Dialecten. Vakgroep Nederlandse Taalkunde R.U.G. Drukkerij G. Michiels, Tongeren.

DV = Vries, J. en F. De Tollenaere (1971) Nederlands Etymologisch Woordenboek. Leiden.

Encarta '98, Encyclopedie Winkler Prins Editie. CD-rom versie. Microsoft corporation/Elsevier.

FVW = Franck, S. en N. van Wijck (1949) (2) Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche Taal. 's Gravenhage.

Gezelle, G. (1881) Loquela. De Nederlandsche Boekhandel, Antwerpen.

GVD = Geerts, G. en H. Heestermans (1992) (3) Van Dale, Groot Woordenboek der Nederlandse Taal. Van Dale Lexicografie, Utrecht/Antwerpen.

O = Desnerck, R. (1988) (3) Oostends Woordenboek. Dewilde, Handzame.

P = Vallaey, A. (1997) Woordenboek van het Poperings. Uitgegeven door de stad Poperinge.

R = Clinckemaillie, J. (1996) Ool koett'n en ool doen. Het dialect van Midden-West-Vlaanderen. Uitgegeven in eigen beheer, Roeselare.

Vandenbussche, L. (1973) Ziekten en remedies in de volksgeneeskunde. Uitgegeven in eigen beheer, Menen.

Vantomme, V. (1998) Ziektenamen in de West-Vlaamse dialecten. (ongepubliceerde licentiaatsverhandeling RUGent).

VW = Kolsteren, A. (1994) vreemde woorden. Het Spectrum B.V., Utrecht.

Weijnen, A.A. (1996) Etymologisch dialectwoordenboek. Van Gorcum en Comp. B.V., Assen.

WNT = Woordenboek van de Nederlandse Taal. Martinus Nijhoff, 's-Gravenhage/Leiden (1882-1984). WNT, CD-rom versie.

ZW = Weijnen, A.A. en A.P.G.M.A. Ficq-Weijnen (1995) Ziektenamen in de Nederlandse dialecten. SDU, 's-Gravenhage.